

Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 188 (Helsinki: Suomen Tiedeseura / Finska Vetenskaps-Societeten, 2011). 315 s.

Minna Ahokas disputerade i september 2011 vid Helsingfors universitet i kyrkohistoria med en avhandling om upplysning i finsk bokkultur under 1700-talet, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*. Ahokas studerar upplysningen ur ett bokhistoriskt perspektiv och i relation till 1700-talets litterära kultur i Finland. Hon undersöker således upplysningslitteraturens spridning, vilken tillgång till litteraturen som olika kretsar av läsare hade, hur den mottogs och hur den eventuellt påverkade läsare och samhället. Undersökningen är begränsad till Sveriges östra del, till Finland, och behandlar tiden från början av 1720-talet till 1809 då Finland införlivades i det ryska kejsardömet som ett eget storfurstendöme. Ahokas är intresserad av bokägandet i den så kallade östra riksdelen och av hur böcker skaffades och spreds i detta relativt perifera område. Med termen "bokkultur" avser hon produktionens, spridningens och läsningens olika sociala och kulturella kontexter.

Ahokas definierar avhandlingens centrala begrepp, "upplysningslitteratur", mycket vitt. Hon konstaterar att den består av olika genrer av 1700-talslitteratur – i första hand

tryckta publikationer men också handskrifter – som ingick i en upplysningsdiskurs. Undersökningen behandlar först och främst tyska, franska och engelska originalverk och deras översättningar, men forskningsmaterialet innehåller också böcker och pamfletter på svenska. Som källmaterial använder Ahokas bouppteckningar, bokkataloger från auktioner och tidiga finska tidningar – den första tidningen utkom i Åbo år 1771 – samt privat material såsom dagböcker, brev och memoarer. Betoningen ligger på det offentliga materialet, på auktionsprotokoll och bokkataloger.

I avhandlingen beskrivs bokhistoria som ett tvärvetenskapligt forskningsfält där man använder metoder från olika discipliner, och definieras som en sorts socialhistoria och kulturhistoria med inriktning mot tillverkning, försäljning, inköp och läsning av böcker. Ur bokhistorisk synvinkel var 1700-talet ett århundrade som såg många förändringsprocesser som påverkade den litterära kulturen, där upplysningen sammanföll med en ökad publicering och spridning av trycksaker av olika slag. Ahokas citerar historikern Carla Hesse som har betonat att upplysningen materialiserades just i tryckpressarna. Diversifieringen av de litterära genrererna som skedde vid denna tid, tillväxten inom bokmarknaderna tillsammans med ändrade läsvanor är utgångspunkter för Ahokas studie av upplysningen genom bokens historia. Metodiskt utgår hon från Robert

Darntons idéer och betonar böckernas materiella dimension. Det här betyder att Ahokas i sitt synsätt prioriterar böckerna som föremål, och intresserar sig mera för hur böckerna rör sig, påverkar, ägs och säljs, än för de mänskliga aktörerna, individerna.

Avhandlingen består av ett inledningskapitel och fyra tematiska huvudkapitel som handlar om upplysningsdiskurs och upplysningslitteratur i olika kontexter. I inledningen diskuteras upplysningen ganska allmänt som en era och som en social rörelse eller som ett fenomen. Ahokas konstaterar att hon använder "upplysningen" som ett narrativt verktyg och framhåller att hon konstruerar upplysningen ur 1700-talets perspektiv. Läsaren får alltså ingen klar definition av upplysningen, vilket delvis är bra. Ahokas vill vara öppen för sitt forskningsmaterial och inte binda sig vid vissa på förhand fixerade meningar om upplysningen. Den här öppenheten väcker dock också frågor. Ahokas forskningsobjekt är den upplysningslitteratur som deltog i en upplysningsdiskurs, men hon lägger inte fram vad hon menar med begreppet upplysningsdiskurs. Också det geografiska området som studien omfattar kunde gärna ha problematiserats lite mera. Ahokas har avgränsat studien i rummet till Finland som vid denna tid är en del av det svenska riket. Men varför just Finland, kunde man fråga? Ahokas vill inte behandla Finland som en separat eller särskild del av Sverige, men genom att inte argumentera för varför hon har begränsat sin forskning till just Finland, gör hon på sätt och vis en separation som bygger på det enkla faktum att Finland senare kom att bli en egen stat. Ahokas källmaterial omfattar först och främst de södra delarna av Finland samt kustområdet, områden med de största städerna och herrgårdarna.

Avhandlingens disposition är mycket klar och fungerar bra. Det första huvudkapitlet bildar en bakgrund för den senare behandlingen och beskriver bokmarknaden i Finland samt censuren och tryckfrihetsdiskussionerna

i hela riket. Ahokas behandlar också frågan om vilka som läste, vilken den läsande publiken var och hur spridd läskunnigheten var i den östra rikshalvan. Förmågan att läsa ökade under hela 1700-talet. I det andra huvudkapitlet diskuteras bokhistoria och upplysningsidéer inom det akademiska livet och skolorna. Enligt Ahokas var den mest diskuterade tänkaren vid akademien i Åbo – åtminstone i de avhandlingar som lades fram vid akademien – den tyske filosofen Christian von Wolff. Också Montesquieu, Rousseau och Voltaire citerades ofta i disserterationer. I detta avseende deltog de lärde i Åbo i diskussioner som var aktuella på flera håll i Europa. Denna iakttagelse är inte ny, utan har redan framförts i tidigare forskning. Ahokas fördjupar sig inte heller i denna fråga. I stället undersöker hon skolbibliotek och biblioteket vid akademien i Åbo, samt privata samlingar. Den största enskilda privata samlingen tillhörde professorn i fysik vid akademien i Åbo Carl Fredrik Mennander, biskop i Åbo och senare också ärkebiskop i Uppsala. Mennander var en verklig bibliofil, i likhet med sin far och sonen Carl Fredrik Mennander den yngre (adlad Fredenheim). Hans bibliotek omfattade över 7 000 band. I samlingen fanns verk av John Locke, Voltaire och Rousseau. Akademiens bibliotek däremot omfattade knappast alls böcker av de franska upplysningsfilosoferna.

Det tredje huvudkapitlet är det mest omfattande. Här studerar Ahokas den finska bokkulturen genom att fokusera på de olika ståndens bokägande och köp på auktioner. Borgerskapets bokägande präglades enligt Ahokas av en pragmatisk inställning till böcker och andelen fackböcker med koppling till bokägarrens yrke var stor. Adelns bokägande präglades av en mer omfattande litterär bildning. De finska herrgårdsbiblioteken innehöll samlingar av fransk litteratur av stor bredd. Till exempel biblioteket på Fagerviks herrgård i Ingå i västra Nyland rymde en mångsidig samling av franska författares verk, bland annat av Condorcet, Diderot, Montesquieu, Rousseau

och Voltaire. Också officerskåren vid Sveaborgs fästning i Helsingfors ägde stora boksamlingar. Både litterär lärdom och ett intresse för underhållande litteratur och nöjesläsning har satt sina spår i officerarnas boksamlingar. Just i officerarnas samlingar finner man också de flesta exemplaren av erotiska och pornografiska böcker, en litteratur som också fanns till salu på auktioner och finns nämnda i officiella auktionskataloger. I det här kapitlet diskuteras Ahokas i korthet också frågan om samband mellan kön och läsande eller bokägande. Hennes huvudsakliga källor, offentliga kataloger och samlingar, berättar trots allt inte mycket om kvinnors läsande. Också den finskspråkiga allmogen stod utanför de bokmarknader och diskussioner som i den här avhandlingen ses som bärare av en upplysningsdiskurs.

Det sista huvudkapitlet handlar om den läsande publikens inställning till olika böcker och samtida tidningsdiskussioner om upplysning. De lärda kretsarna följde aktuella europeiska diskussioner om upplysningen och kommenterade dem. Den första tidningen i Finland, *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo*, börjades ges ut år 1771. Senare utkom tidningen under namnet *Åbo Tidningar*. Tidningen publicerades av Aurora-sällskapet, en krets av lärda inom akademien i Åbo. Enligt tidningens programförklaring skulle den behandla litterära verk, finska språket och historien, samt händelser inom vetenskaper, akademi, kyrka, skolverk och rättsväsen i Åbo, men också i Finland i sin helhet. Tidningen innehöll också diskussioner om den europeiska litteraturen och lyfte fram franska tänkare som Voltaire, Rousseau och d'Alembert. I tidningen presenterades upplysningen först och främst som en tro på framsteg och kunskap. Något särskilt radikalt publicerades inte i den tidiga finska tidningspressen.

Vad innebar upplysningen för den finska bokkulturen under 1700-talet? Ahokas svarar på den frågan genom att främst visa vad det var för böcker som rörde sig inom den finska

bokmarknaden och vad för boksamlingar som fanns inom olika sociala grupper. Hon konstaterar att den finska läsande allmänheten var en del av upplysningslitteraturens publik. Men hur mycket kan bokkataloger och auktionsprotokoll berätta om de tankar som läsandet väckte? Ahokas medger själv att kataloger är passiva källor som i sig inte avslöjar varför, hur eller hur mycket böckers ägare läste de verk som fanns i deras samlingar – och vad de tänkte om dem. De mest fascinerande delarna av avhandlingen är i mitt tycke de som handlar om individuella läsvanor och anteckningar som kan ge upplysningar om personliga åsikter. Ahokas lyfter fram några individer som har lämnat spår efter sig av tankar om den litteratur som de hade läst. Materialet är dock knapphändigt. I detta sammanhang är kanske det mest spännande exemplet Johan Albrecht Ehrenström, en adelsman, officer och ämbetsman, som hade ett mångsidigt kunnande om den europeiska litterära kulturen och som var bekant med de aktuella litterära diskussionerna i Europa. Ehrenström började sin militära karriär som tioåring, fick tidigt Gustav III:s förtroende och hörde också till kretsen kring Gustaf Mauritz Armfelt. Han dömdes efter Gustav III:s död, liksom Armfelt, 1794 för konspiration mot kungamakten. Efter 1811 tjänade Ehrenström Alexander I i storfurstendömet Finland. I sina memoarer kommenterade Ehrenström ungdomsårens åsikter och förklarade sina tidigare republikanska tankar och det inflytande som Voltaire, Helvetius och Rousseau inneburit. Ahokas har också använt sig av Ehrenströms anteckningsbok från ungdomsåren och visar därigenom hur den unge Ehrenström blev fascinerad av den franska litteraturen och "les philosophes". Några politiskt radikala motiv avslöjar anteckningsboken dock inte. Andra exempel på mera uttalade reflektioner över upplysningslitteraturens, enskilda författares eller böckers inflytande har Ahokas inte kunnat påvisa. Referenserna till upplysningen är i övrigt positiva, men ganska generella. Ehrenström är

den som har lämnat efter sig de mest explicita beskrivningarna av hur läsningen har påverkat läsaren själv. Ahokas studerar också i det sammanhanget bland annat professor Henrik Gabriel Porthans syn på upplysningen, men det Porthanska materialet innehåller inte samma mått av självreflektion.

I avslutningen konstaterar Ahokas att upplysningen i hennes källmaterial visar sig på tre olika sätt. Med termen upplysning kunde man referera till vissa franska filosofer och deras verk. Men termen sammanfördes också med den tyska upplysningsdiskussionen – något som Ahokas dock behandlar mycket lite. För det tredje kunde man förbinda upplysningen till ett mera allmänt framstegstänkande och krav på samhällsliga förändringar. Upplysningen var ljus, kunskap och vetande.

Avhandlingens styrka är i det bokhistoriska betraktelsesättet och användningen av olika slags bokhistoriska källor. För de läsare som är intresserade av spridningen av 1700-talslitteratur i Finland, erbjuder avhandlingen gott om värdefull information. Behandlingen visar på vilket sätt den europeiska litterära kulturen var närvarande också i Norra Europa, i Sveriges östra riksdel. I hög grad handlar det om läsning och ägande av litteratur som ingick i en upplysningslitteratur i bred bemärkelse, men inom den läsande gruppen fanns också debattörer som kommenterade och diskuterade litteraturen. Ur upplysningsforskningens synpunkt är resultatet mera tvetydigt. Man kunde ha förväntat sig lite tydligare definitioner, men också en fördjupning av den idéhistoriska behandlingen av upplysningsfenomenet. Ahokas knyter "det finska fallet" till händelser och förändringar i hela riket, men hon kunde ha gjort det mer eftertryckligt. Texten är dock njutbar och klar, även om den ställvis innehåller några skönhetsfel. Trots dessa anmärkningar har Ahokas gjort en värdefull och ny insats för den finska 1700-talsforskningen.

Heli Rantala

Per Pippin Aspaas, *Maximilianus Hell (1720–1792) and the Eighteenth-Century Transits of Venus: A Study of Jesuit Science in Nordic and Central European Contexts* (Tromsø: University of Tromsø, 2012), 490 pp. [<http://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/4178/thesis.pdf?sequence=2>]

The recent years have seen a revived interest in the historical study of "scientific travel", explored as one among the many negotiated social and cultural practices that have shaped the character of "modern science". This book – the author's doctoral dissertation – is a welcome contribution to this vibrant field. It is a piece of rigorous scholarship, based on an unusually extensive and profound inquiry into hitherto untapped primary sources, engaging in a bold confrontation with, but at the same time offering a sound revision of, a substantial amount of received wisdom on its subject. The central character of the book, an important but still under-studied figure in the eighteenth-century universe of learning, is best known on account of an expedition to observe the 1769 transit of Venus between the Earth and the Sun in northern Scandinavia. Here, however, his whole career and achievements are turned to establishing and fruitfully exploiting a meaningful comparative framework for the assessment of processes in the production and circulation of knowledge in the Age of Enlightenment.

The protagonist of the book was a Central European Jesuit of immigrant German stock, raised in peripheral environments of the Kingdom of Hungary, but attaining the status of Imperial and Royal Astronomer in Vienna and international fame thanks to his exploits as a *savant*, and as the leader of one of the (many) emblematic scientific expeditions of the eighteenth century. He is an almost obvious subject for the kind of contextualized and transnational study attempted in Aspaas' book. Yet, until recently, Hell's life and work has been investigated predominantly in an